

MEHROBDAN CHAYON ROMANIDA OBRAZLAR TAHLILI

*Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti talabalari
Sunnatullayeva Gulyora Akmal qizi Mardonova Marjona Sulaymon qizi*

Annotatsiya: Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” asari haqida soʻz yuritish bilan cheklanmasdan, bu asarning mazmun mohiyatini atrofdagilarga yetqazib berish. Adibning asar qahramonlari ruhiyatini tushunish. Asar haqida tasavvurlarimizni yanada kengaytirish.

Buyuk adib Abdulla Qodiriy haqida soʻz ochganimizda uning “Oʻtgan kunlar”, “Mehrobdan chayon “ romanlari haqida alohida toʻxtalib oʻtiladi. Asardagi har bir qiyofa koʻz oʻngimizda jonlidek namoyon boʻladi. Ular mehrimizni muhabbatimizni qozonsa, ayrimlari nafratimizga sazovor boʻladi. Lekin qayta oʻqisak umuman boshqa taasurotlarga egta boʻlamiz. Bu esa yozuvchining soʻzga jon bagʻishlay olish qobiliyatiga ega ekanligidan dalolat beradi. Abdulla Qodiriy juda boy soʻz xazinasiga ega boʻlgan, har bir soʻzning mohiyatini anglagan, nozik qirralarini topa olgan, ajoyib soʻzlar guldastasidan mohirona, oʻz oʻrnida foydalana olgan adibdir. Abdulla Qodiriy uslubiga xos sanʼatkorona mahorat uning badiiy asardagi qahramonlar tashqi qiyofasini tasvirlashda ham yaqqol koʻzga tashlanadi. Bunda yozuvchi xazinasidagi durlarni shunday mahorat bilan tizadiki, natijada uning siyrati ham tashqi sifatleri bilan birga kitobxon tasavvurida aks etadi va bundan uning qanday odam ekanligi bilinadi. Ayrim qahramonlari kungilchang mehrlil, ayrimlari esa tamomila aksi. Badiiy adabiyotda tilning ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Agar yozuvchining oʻziga xos uslubi, badiiy tili boʻlmasa u yozgan asar oʻquvchiga yetarli darajada taʼsir qilmaydi. Abdulla Qodiriy tilga va uning badiiy-estetik hamda ijtimoiy roliga katta ahamiyat berar va yosh qalamkashlardan ham shuni talab qilar edi: “Yoʻsinsiz ravishda xotiraga

kelgan har bir soʻzdan jumlar toʻqimoq fazilat sanalmaydir. Soʻz - qolip, fikr uning ichiga quyilgan gʻisht boʻlsin, koʻpchilik xumdonidan pishib chiqqach, yangi hayot ayvoniga asos boʻlib yotsin”.(A.Q. Kichik asarlar. T., 1969y. 186-187 betlar).Demak badiiy asarning sifati va qimmatini, yozuvchining individual uslubi, oʻziga xos tasvirlash mahorati va jozibador, serjilo tili bilan belgilanadi. Abdulla Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romanini koʻzdan kechirar ekanmiz, adibning ona tilimiz xazinasidan asar voqeasini ifodalash va obrazlar xarakterini ochib berish uchun tanlab olingan soʻzlari tabiiy, ularni ishlatish usuli va yozuvchining tili ravonligiga amin boʻlamiz. Romanda otaning qatti qoʻlligi, onaning sabrilligi, qizlarning shoʻxliklari ham aks etgan. Yozuvchi qizlarning shoʻxliklariga eʼtibor qartgani taqsimga sazovor holatdir. Abdulla Qodiriy personajlar tilini ham avtor nutqini ham mohirlik bilan ishlagan. Bu borada dialektizm va arxaizmlardan, xalq maqol va iboralaridan, soʻz oʻyinlari va frazeologizmlardan unumli foydalangan. Oʻxshatishlar, sifatlashlar, sermazmun mubolagʻalar va shu singari xilma-xil tasviriy vositalar bilan asar tilini bezagan. Asardagi oʻxshatishlar, obrazlarning xarakterlari moxirlik bilan yaratgan. Asar qahramonlari yuz qiyofalari ham aniq ravshan qilib yoritib berilgan: “Chiqqanlardan biri pak-pakana, yup-yumaloq, loʻp-loʻnda bir maxluq edi. Uning gavdasi bu qadar “kelishkan” boʻlishi ustiga , basharasi ham shunga monand tushkan, tomogʻining ostida choʻgiri qovundek boʻqoq gʻovlab yotar edi. Uning gavdasi misoli bir gupchak boʻlsa , shu gupchakning yuqorisida katta bir suv qovoqni bosh boʻlsin, deb oʻrnatgan edilar. Va bu yaltir qovoqning betida koʻz boʻlib, quyoshda qovjiragan ikkita gʻoʻlin turshak, ogʻiz erida bir kafsh, burun oʻrnida yuqorigʻa qarab oʻrmalagʻan bahaybat bir qurbaqa va quloq maqomidasuv qovoqning ikki bagʻrigʻa tiralgʻan ikki oshlov turar edi. Qosh va boshdagʻi soch toʻgʻrisida ogʻiz ochib boʻlmas, ammo besh-oʻn tuk, yaʼni soqol-murt gʻira-shira koʻzga chalinar edi. Sepkil va chechak dogʻi bu betni “muzoyaqakor”qilib koʻrsatganidek, oyogʻidagʻi choriq, ustidagi qisqa , eski alak chopon, belidagi besh-oʻn aylantirib bogʻlangʻan boʻz belboq, boshining

uchdan bir qismigagina qo'rib o'ltirgan tor pilta to'ppi bir "husn"ga yana bir yuz "husn" qo'shib arz qilar edi. Bu maxluq doimiy o'rdada turadig'an xonning kundalik qizig'i mulla Baxtiyor edi. Ikkinchisi mulla Baxtiyor bilan o'chakishkandek, juda uzun bo'yliq, g'ilay ko'zlik, ajina qoshiqdek yuzlik, qotma, o'zining bo'yidan ham uzunroq to'n va boshig'a qalandar kulohi kiyib, yalang oyog', o'rta yashar Davlat ismlik yana bir qiziq edi."(Abdulla Qodiriy "Mehrobdan chayon", 168-bet)

Adib "Mehrobdan chayon" romanida ham tasviriy vositalardan keng foydalangan.. Adibning tasvirlashidan asar qahramonlarining salbiy bo'yoqqa ega ekanligini ko'rinib turadi. Keltirilgan parchadagi "kelishkan", "husn" "muzoyaqakor" so'zlaridan qahramonga nisbatan kinoya, piching, masxaralash va kulgu sezilib turadi. Bu o'z navbatida o'zbek adabiyotining naqadar so'zga boy ekanligini isbotlaydi, va bu boylikni adib nazaridan qochirmagan. Xulosa qilib aytganda Abdulla Qodiriy o'z asarlari orqali qiyofa musavviri ekanligini yaqqol namoyon qiladi. Abdulla Qodiriy romanlarida tasvirlangan asosiy qahramonlari hayotiyligi, tabiiyligi bilan, qalbning ko'z ilg'amas darajada tovlanib turishi, favqulodda kuchli jozibasi, sir-asrorlarga boy poetikligi bilan kishini maftun etadi. Ra'no ham shulardan biri. U, avvalo, o'zbek xotin-qizlarining timsoli yanglig' qabul etiladi. Ra'no shu so'zning to'la ma'nosi bilan samimiy, latofatli, zohirangina emas, botinan ham go'zallar go'zali.«Mehrobdan chayon» romanidagi asosiy ijobiy obrazlardan bo'lgan Ra'no obrazining tahlilini Abdulla Qodiriyning bu obrazni yaratishdan asosiy maqsadini bildiruvchi quyidagi parchani o'qib berish bilan boshlash mumkin: «Ra'noning jasorati, -- deydi yozuvchi, --xonga qarshi isyoni... o'z zamonasi uchungina emas, bizning hozirgi asrimiz uchun ham loyiqi tahsin va Ra'no yoshlik qizlarimizga ibratdir».

«Ra'noning ismi jismiga yohud husniga juda muvofiq tushgan edi... bu go'zal qiz och ra'no gulining tusida yoki oq-sariq tusida yaratilgan edi...sochi gungurt – qora, ya'ni quyoshsiz joylarda qora ko'rinsa ham, quyoshda bir oz

sarg'ish bo'lib ko'rinar edi... jodu ko'zi kishiga qattiq qaraganda, qoralikdan boshqacha yana bir turli qizg'ish nur sochar edi. Kipriklari ostida nafis bir surma doirasi bor edi. Qoshi tutashgan kabi ko'rinsa ham, ko'ndalang yotgan ikki qilich orasini nafis bir quyilib ko'tarilish ajratib turar edi. Burni hech bir munaqqidga berishmaslik mutanosib, har zamon uyalish tabassumiga hozir turgan nafis erinlarining yuqorigi qismida sezilar sezilmas tuklar ko'kargan edi. Yuzi cho'ziq emas, oykulcha deb ham bo'lmas; kishiga kulib qaraganda qizil olma ostlarida ikkita zamma ravishlik shakl hosil bo'ladi, go'yo bizga chin ra'no guli ochilgan holatda ko'rinar edi. Sochlari juda quyuq, sanoqsiz kokillari orqa-o'ngini tutib yotar, qaddi uzunlik bilan qisqalikning o'rtasi, do'ndiq barmoqlarining jimjilog'ida xina gullari; har holda, bu qiz yolg'iz Qo'qondagina emas, umuman Farg'onaning kuylariga qo'shilib maqtalaturgan edi».

Ra'no maktabda Alisher Navoiy, Amiriy, Fazliy, Sa'diy, Xo'ja Hofiz, Mirzo Bedil asarlarini, «Devoni Fuzuliy», «Layli va Majnun» dostonlarini, arab tili gammatikasini o'qib, o'rgandi. U o'zi yaxshi ko'rgan shoirlar she'laridan to'plam tuzadi, o'zi ham she'rlar yozib mashq qiladi. Shu bilan bir qatorda o'zbek ayollariga xos fazilatlar noziklik, mehnatsevarlik, odob-axloq me'yorlarini ham mahurat ila o'zlashtirgan. Ra'no otasi maxdum ziqnaligi, xasisligidan qattiq ranjiydi, otasining yaramas xislatlari unda norozilik, g'azab uyg'otadi. Abdulla Qodiriy Ra'noda qo'zg'olgan bu norozilikni uning maxdumni hajv qilib yozgan she'rida ham ifodalagan. Ra'no otasining ziqnaligini shunday chizadi:

Yog'lar to'kilsa erga, yotib yalar taqsirim,
Bo'lsa bozorda pastlik, sotib olar taqsirim.

Maxdumning xotini Nigor oyimga ruxiy azob berishi ham Ra'noni g'azablantiradi. U uy ishlarida, bolalarni o'qitishda onasiga yordamlashadi. Bu esa har bir farzandning ota-onasi oldidagi burchidir. Abdulla Qodiriy Ra'noning Anvarni

sevishi sabablarini romanda yorqini fodalagan. Romanda tasvirlanishicha, Ra'no Anvarni, u faqat xusnda emas, balki ahloq –odobida ilmda kamolot egasi bo'lgani uchun sevadi, ishonchli, dilkash kishisi sifatida uning haqida g'amxo'rlik qiladi, har bir harakatida, muloqatida Anvarga bo'lgan sadoqatini, sevgisini namoyish etadi. Shu fazilatlari bilan Anvarni o'ziga maftun etadi. Ayol zoti eng avvalo sadoqati va vafosi bilan go'zaldir. Abdulla Qodiriy Ra'no bilan Anvarning she'r orqali o'z sevgilarini bir-birlariga izhor etib turganlaridagi holatlarini tabiat bilan uyg'unlikda ifodalab deydi: «... oy ham bir oz nurlanib, turmushga bila qadam bosgan bu ikki yoshning hozirga hollaridan kulimsiragandek ko'rinar edi. Boyagidan bir muncha kuchaya tushgan shamol gulni gulga qovushtirib, go'yo bu ikki yoshga, «Siz ham bilan shu gullar kabi qovushing» degandek bo'lar edi». Qanday otashga solidi insonni bu so'zlar. O'zbek tili leksikasining boyishida laqablarning ham muhim hissasi bor. Laqablar ham til leksikasining boyishiga xizmat qiladi. O'zbek xalqida azaldan kishilarga laqab qo'yish rasm bo'lgan. Ba'zan ismlari bir xil bo'lgan kishilarni laqablari yordamida bir-birlaridan farqlashgan. Keyinchalik familiyalar paydo bo'lgach, laqablarning nominativ xususiyati kamayib, uslubiy vazifani bajara boshlagan. Har bir o'quvchida laqab oldin paydo bo'lganmi yoki ism oldin paydo bo'lganmi degan savol tug'iladi. Tarixiy manbalarda yozilishicha farzand tug'ilishi kuniyoq yoki ikki, uch kundan keyin chaqaloqqa nom qo'yilgan. Keyin esa chaqaloqning fe'l atvori, xususiyati va boshqalardan kelib chiqib taqqoslash orqali laqablar paydo bo'lgan, ota-ona yoki o'zga bir kishi tomonidan laqab oldin yashirin tarzda, keyinchalik fe'l-atvor, yurish turish va boshqa xususiyatlarni umumlashtirib oshkor ravishda laqab qo'yilgan. Shunday laqablar ham borki, insonni ulug'lash, uni ko'tarish, fe'l- atvoridagi yaxshi xislatlarni hisobga olishdan tashqari, insonni haqoratlash, qoralash kabi xususiyatlarni ham o'zida mujassamlashtiradi. Buni Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" asaridan olingan quyidagi misollar yordamida ko'rib chiqishimiz mumkin. Asarda Solih maxdum, Safar bo'zchi, Samad bo'qoq, domla

Niyoz, mirzo Anvar, mulla Shahodat mufti, mulla Navro'z, Sultonali mirzo, mulla Abdurahmon, Olim qovoq, Shukur so'fi, Mamarajab mirzaboshi, Rajabbek poygachi, salim bo'yoqchi, Abdurahmon oftobachi, Valixon to'ra (Zokir-gov), Xudoyor udaychi, Muhammad Rajab munshiy, amir Umarxon, amir Baxodir, mulla Muhammad Niyoz kabi laqablarni uchratishimiz mumkin. "Samad bo'qoq bilan Shukur so'fi imom afandining muloyimona, ham bitta-bitta ayni maqomig'a chertib va qator terib borg'an so'ziga somi' edilar". Ajoyib so'z sehgari Abdulla Qodiriy asarlarida biz san'atkorona qo'yilgan laqablarni juda ko'plab uchratamiz. Bunday laqablarni qo'yilgan obraz qahramonlari laqablariga munosib vas hu laqabga xos fe'l atvor egasidir. Abdulla Qodiriy ijodiga nazar tashlash orqali badiiy adabiyotda laqablarning ahamiyati beqiyos ekanligini ko'rishimiz mumkin. U asar qahramonlariga laqab qo'yishda ham o'zining san'atkorligini namoyon qila olgan. U badiiy so'z san'atkori sifatida laqablardan turli uslubiy maqsadlarda foydalangan. Shuni tavsiya qilish mumkinki Abdulla Qodiriyning asarlarini o'qib chiqish bizga faqat foyda keltiradi. Adibning asarlaridan tarbiya ishlarini olib borishda ham foydalanishimiz mumkin.